

Nagy Attila: Benedek Elek időszerúsége

"Valamint a házat is alulról kezdik építeni, azonképpen a magyar irodalom olvasóközönségének nevelését is alul, a gyermekeknél kell elkezdni."

Benedek Elek

Az ünnepelt

Jeles évfordulóra emlékezett 2009. szeptemberének utolsó napján a világ magyarsága. 150 éve, 1859. szeptember 30-án az erdővidéki (ma Kovászna megyei) Kisbaconban született Benedek Elek. Erős üzenetet tartalmazó tény, hogy a határváltozást követően, 1921-ben, a legnagyobb nehézségek idején Budapestről hazatér - tizenkét hónapig ki sem mozdul kertjéből -, majd hosszú éveken keresztül rendkívül aktívan szerkeszt, ír, szervezi az erdélyi magyar irodalmi közéletet, és ugyanitt, levélírás közben halt meg, 1929. augusztus 17-én. "Fő, hogy dolgozzanak..." voltak utolsó leírt szavai.

Bárhol a világon, ha magyar népmesét keresnek könyvtárban, könyvesboltban, elsőik között az ő neve hangzik el. Méltán! Immár a negyedik nemzedék szókincsének, beszédfordulatainak jelentős részét akaratlanul is az ő könyveiből merítette, tanulta s remélhetőleg, adja tovább utódai számára. Benedek Elek hallatlanul gazdag életművét csak kevesen ismerik. Egyetlen személyben újságíró, író, szerkesztő, kiadó, művelődés- és oktatáspolitikus, az 1887 és 1892 közötti években országgyűlési képviselő, mesegyűjtő, mesemondó volt. Novellák, szindarabok és regények mellett A magyar nép múltja és jelene két, a Magyar mese- és mondavilág öt, a Nagy magyarok élete tizenkét kötetének szerzője, a Nemzeti Iskola, valamint a Néptanítók Lapjának szerkesztője. Továbbá (Pósa Lajossal) Az Én Újságom, (Sebők Zsigmonddal) a Jó Pajtás, majd egyedül a Cimborá című gyermeklapokat szerkesztette. Ez utóbbit a legnehezebb időkben saját költségén adta ki. Mindent összevetve, a magyar gyermekirodalom egyik megteremtőjét tisztelhetjük benne.

A Magyar Olvasástársaság 2005-ben felhívással fordult mindazokhoz, akiknek fontos a népmesék fennmaradása és a mesékben élő bölcsesség továbbhagyományozása, hogy csatlakozzék azon kezdeményezéshez, amely szerint ezentúl szeptember 30-át, Benedek Elek születésnapját a Népmese napjaként tiszteljük. Az ünnep mára határokon átívelő mozgalommá nőtte ki magát. E különlegesen jeles évforduló alkalmából nem pusztán kegyeleti okok miatt tartjuk fontosnak Benedek Elek életművét megbecsüléssel felidézni. Sokkal mélyebb jelentőségű a visszatekintés. Nem Benedek Eleknek van szüksége a mi koszorúinkra, hanem fordítva! Az ő életműve máig erőforrás számunkra. Egyrészt a kulturális emlékezet folytonossága, életben tartása minden közösség megmaradásának és lelki egészségének alapfeltétele. Másrészt pszichológus, szociológus, pedagógus szakemberek megfigyeléseik, kutatásaik eredményeként egybehangzóan állítják, hogy a népmesék szimbolikus képei, konfliktusai, történetei eszközként közvetítik, adják át az élet értelmét felnőtteknek és gyerekeknek egyaránt. A lehetséges és lehetetlen határán zajló konfliktusokból, gesztusokból a hallgató tudattalanul is mélyen megérti a súlyos nehézségek kikerülhetetlenségét, a megküzdés különféle stratégiáit, a "jött helyébe jót várj" mindenek fölötti erkölcsi parancsát és a túléléshez szükséges erők forrását.

Megfigyelések, kutatási eredmények nyomán egyre biztosabban tudjuk, hogy a népmeséket, valamint a legjobb kortársi gyermekirodalmat nem pótolhatja a rajzfilm, az agresszió, a horror. Ezek néhány percre, órára látszólag elnémítják, lekötik a lelket, de nem nyugtatják meg, főként nem tanítják meg élni. Azért kell fejből és könyvből, reggel és este, hétfőtől

vasárnapig sokat és még többet mesélni, mert a gyerekek tőlünk függetlenül is keresik, de - a mesék és a róluk szóló beszélgetések, a felnőttek segítségével - sokkal nagyobb valószínűséggel meg is találják életük értelmét.

Kérjük tehát a meseszerető emberek apraját-nagyját, hogy ezt a napot - meg a többit - szenteljék a mesék bölcs világának, elevenítsék fel a mesemondás ősi művészetét, emlékezzenek meg mesemondóinkról, mesegyűjtőinkről és a mesékbe szőtt bölcsesség máig érvényes üzeneteiről. Kérjük az intézmények vezetőit, hogy a jelzett napon vagy azt megelőző hétvégén teremtsenek rendhagyó alkalmakat, ahol felnőttek és gyerekek az eddigieknél tudatosabban, gyakrabban, nagyobb örömmel részesülhetnek a mesemondás, a felolvasás, a mesehallgatás mással nem pótolható örömeiben! Tegyük lehetővé, hogy kicsi és nagy legalább ezekben a napokban egy népmesét tarisznyájába tehessen okulásul, vigasztalásul, netán egyszerűen örömforrásként.

A megemlékezések

Az immár ötödik éve variálódó, aktualizáló felhívásunk nyomán idén talán minden eddiginél hatásosabban tudtuk a lehető legszélesebb közvélemény figyelmét felhívni a gyerekek művelődésének fontosságára, a szülői, pedagógusi felelősség átháríthatatlan súlyára, a mesék személyiséget és közösségeket alakító, teremtő erejére. Állításunk bizonyítékeként néhány tény. A hazai közszolgálati televíziós csatornák közül kettő is nyomatékkal vállalta a "csatlakozás" gesztusát, elsőként a Duna Televízió, majd az MTV1. Több rádió és napilap foglalkozott a témával, és csaknem 120 intézmény tartotta fontosnak, hogy a mozgalommá terebélyesedő esemény aktív résztvevőjeként nevük a Magyar Olvasástársaság honlapján is megjelenjen. Köszönet érte! Érezhető volt a megyei, városi, községi könyvtárak, valamint általános és középiskolák - de ezen belül jó látható a felekezeti iskolák - az óvodák, az általános művelődési központok, múzeumok növekvő részaránya, illetve a szakmai és civil szervezetek képviselőinek erősödő jelenléte (például az MKE Somogy megyei szervezete vagy a Gyergyói Nőkért Egyesület). Egyértelműen gazdagodik (főként Erdélyben) a határon túli magyarság ilyen irányú tevékenysége. Ismereteink szerint Kisbacon mellett Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredában, Székelyudvarhelyen, Gyergyószentmiklóson, Kézdivásárhelyen és még felsorolhatatlanul sok helyen mozdultak meg könyvtárosok, pedagógusok és szülők, hogy a mesékbe rejtett kincseket elérhetővé, átélhetővé, érthetővé tegyék az ifjabb korosztályok számára. A Romániában élő magyarság képviselői mellett feltétlenül szót kell még ejtenünk a jóval kisebb arányú, de mélyen elkötelezett, visszatérően magukról hírt adó vajdasági magyarság képviselőiről is (Óbecse, Ómoravica).

Külön terjedelmes írásban kell egyszer részletesen bemutatnunk, hogy szeptember-október fordulóján, ezekben a napokban az említett intézményekben hányféle módon keltenek érdeklődést a népmesék, kiváltképp a magyar népmesék iránt. A pedagógusok, könyvtárosok kedvenc meséiket kiválasztva hoznak "ajándékot" tanítványaiknak, dramatikus játékokban rendszerint a diákok jelenítik meg a jókedvű vagy küzdelmes történeteket, a bábozás, a meseillusztrációk készítése, a mesemondó versenyek szervezése talán a leggyakoribb, de jól érzékelhetően megjelenik az óvodapedagógusok és mind gyakrabban a szülők közvetlen bekapcsolódása is.

Most véletlenszerűen csupán két példát ragadjunk ki! A Miskolcon működő II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár honlapját böngészve kellett mélyen meglepődnöm, mert nem egyszerűen az adott napon, héten vagy hónapban merült fel Benedek Elek neve a gyermekkönyvtár programjában, hanem májustól októberig folyamatosan voltak a gyerekeket és szüleiket egyaránt megmozgató események, rendezvények, foglalkozások. Egyetlen pillantás a skála másik pontjára. Már az első, 2005-ös felhívásunk, rendezvényünk után

személyes hangú, fényképekkel illusztrált levélben jelentkezett Gál Judit Egerből, miszerint egy Benedek Elekről elnevezett óvodában dolgozik, ahol a névadó munkássága nem csupán a kiemelt évfordulókon válik aktuálissá, hanem intézményük mindennapjait előre megfontoltan áthatja a nagy mesegyűjtő, mesemondó, illetve a népmesék szelleme. Az idei, mégis csak kiemelkedő alkalommal összesen 350 óvodásnak tudtak a nap folyamán több alkalommal is örömet szerezni a mesékkal, de a délutáni órákban a Gárdonyi Géza Színház bejáratánál már jelmezes színészek fogadták, majd a színpadról szórakoztatták az avatott művészek az elvarázsolt gyerekeket és a kísérő szülők, nagyszülők népes táborát. Egyszerűbben szólva, egyetlen óvoda elhivatott pedagógusai szinte a megyeszékhely egészét megmozgatták, felrázták, a mesék büvkörébe vonták - legalább ezen a napon. Az ilyen események bizonyára nem múlnak el nyomtalanul.

Ráadásul létezik a résztvevők, a csatlakozók rejtett "listája", azoké, akik külön nem keresik a nyilvánosságot, ettől függetlenül keményen és alig sejtett nagyságrendben dolgoznak. Két villanás. Budapest egyik legnagyobb kerületének (Újbuda), szeptemberi Pedagógiai Hírlevelében a HUNRA honlapjának szavai, mondatai, bekezdései buzdítják az illetékeseket, és a helyszín, az időpont feltüntetésével invitálnak az ünnepi eseményekre. Továbbá a legnagyobb hazai civil szervezet, a Nagycsaládosok Országos Egyesülete Zalaegerszegen szervezett konferenciát, ahol az események legnépszerűbb előadója, Boldizsár Ildikó mesekutató, meseterapeuta, a Magyar Olvasástársaság tagja volt.

Az Országos Széchényi Könyvtárban szeptember 26-án két párhuzamos szekcióban emlékeztünk a jeles évfordulóra. Újdonságként "nem egyszerűen magyarítottuk a csodát, hanem műveltük is". Tehát a meseértelmező, az ünnepelt életművét felidéző előadásokkal párhuzamosan egy másik teremben folyamatosan mesét mondtak a Hagyományok Háza munkatársai, az erre felkészült, kiképzett "tanítványai", valamint (a legkevésbé sem véletlenül), Kovács Artúr beregszászi, Markó Botond nagybányai 12-13 éves tanulók a legkülönbözőbb korosztályú hallgatóságának és az őket kísérő szülők, nagyszülők generációinak.

Eközben a Nemzeti Könyvtár előadótermében elsőként Gazda István tudománytörténész röviden összefoglalta azon kutatások legfontosabb elemeit, amelyek eredményeiről a közeli múltban két kötetben (Az ismeretlen Benedek Elek) számoltak be Perjámosi Sándorral. A rendkívül termékeny Benedek Elek (150 könyv, 2000 cikk írója), életművének negyven százaléka álnéven közölt publicisztika, s ezen írásai korábban kötetben nem jelentek meg. Az ötvenöt álnév között a Székely Huszár szerepelt leggyakrabban. (Micsoda véletlen, hogy a nagy mesemondó nagyapja székely huszárként Napóleont kergetve Párizst is megjárta!) Kutatásaikkal egyértelműen tisztázták, hogy "a nagy mesemondó", illetve "meseíró" megjelölés mellett ma már a "sokoldalú publicista, társadalomkritikus, oktatási szakértő" megjelöléseket is használnunk kell Benedek Elek életművének bemutatása alkalmával. Az árnyaltabb jellemzés jogosságát az utolsó parlamenti felszólalásainak egyikéből vett idézettel támogatjuk. "Ilyen kormányzati politika mellett a korrupció kiirtása lehetetlenség, a jellemelek elsatnyulása, a stréberség érvényesülése, a valódi értelem háttérbe szorítása szükségképpen következmény. (...) Ha egyébért nem, már ezért is kérlelhetetlen harcot kell folytatni."

A dédunoka, Benedek Katalin néprajzkutató szavaiból kiderült, hogy a Magyar mese- és mondavilág szerzője szélesre tárt ablakon kitekintve tájékozódott, hiszen 1260 lapon 37 nép 112 meséjét magyarította, tette a korabeli magyar olvasóközönség számára hozzáférhetővé.

Antalfai Márta analitikus pszichológus a Benedek Elek által is lejegyzett, Az égig érő fa című mesét kiemelten fontos, szimbolikus tartalmakkal telített történetként értelmezte. Önmagában a földben mélyen gyökerező, hatalmas törzset növesztő, lombjának csúcsával az eget elérő növény már önmagában az emberi lény kettős természetét, anyag és szellem, test és lélek, sár és szivárvány dialektikáját jelképezi. Minden személynek, aki a különböző életszakaszokon

sikeresen át tud lépni, szükségképpen sorsfordító fejlődési lépcsőket kell bejárnia, hogy valóban érett személyiséggé, felnőtté válhasson. Szavai szerint a királylányt elrabló sárkány (az apa-leány közötti túl erős kötődés) legyőzéséhez a leány menekülési akciói mellett a kiskondás elementáris erejű ("Szervusz világ!"; "Egy életem, egy halálom!") fellépésére is menthetetlenül szükség van. "Az égisz éró fa által szimbolizált tér nemcsak kozmikus tér, nemcsak élettér, hanem személyiségünk tere is. Ezeknek a tereknek a feltérképezése, bejárása és megismerése egyszerre életfeladat és fejlődési cél" - hangsúlyozza legfontosabb következtetésében Antal Mária.

Stibler Erika iskolapszichológus népmeséink változatos alakú, a lét és nemlét határán ismételen felbukkanó sárkányokkal megküzdő hőseinek jutalmáról, az (ön)uralom és a kincsek megszerzésének módjáról és értelméről szóló részletesen. Majd Szőnyi Magdolna, a szimbólumterápiás egyesület közismert alakja ajándékozta meg hallgatóságát jónéhány gyakran használt mesei szereplő, fordulat, tárgy, szó tartalmának mélyebb, szimbolikus jelentésének feltárásával.

A sort Koszecz Sándor mesekutató, a "csillagmitológiai iskola" egyik jeles képviselőjeként már nem csupán a személyiségfejlődés vagy a személyközi kapcsolatok dinamikáját "tanító" mesetípusra hívta fel figyelmünket, hanem világossá tette, hogy ki tudja, hány ezer esztendő óta az ember miként a horizontálisan rendezett világban szeretné otthon érezni magát, hasonlóképpen a vertikális térben ugyancsak erre törekszik. Az elhangzott előadások szerkesztett, írott változatával a téma iránt mélyebben érdeklődők majd a Fordulópont című folyóirat ez évi utolsó számában találkozhatnak.

Mai olvasáspedagógiai gondjaink

A meseértelmező szakemberek egybehangzó véleménye szerint a mesélés alapvetően a beavatás, a felnőtté válás, a több nemzedék bölcsességét továbbadó gesztusrendszer kihagyhatatlan, központi eleme. A hajdani mesélők sem egyszerűen izgalmas történetekkel tartották ébren hallgatóságukat, nem csupán szórakoztattak, hanem főként a szimbólumok nyelvén adták tovább a tipikus konfliktusokhoz kapcsolódó eligazításokat, a fontos "útágazásoknál" megbízható vezérlő csillagokra irányították a kezdetben még csupán hallgató serdülő fiatalok, majd emlékező, felidéző, gyermekeinek, unokáinak újramesélő idősebbek figyelmét. Ma ez a tudás a felnőttek többségében csak töredékesen vagy egyáltalán nem él. Éppen ezért hisszük és valljuk, hogy az utolsó órák egyikében vagyunk, amikor még a minden erkölcsi törvényt relativizáló globális médiamanipulációval szemben éppen ez a fajta "korai védőoltás" lehet egyedül hatékony. Lehetőleg még a gyermekáldás előtti időszakban kell a leendő szülőket meseértő, meseszerető, bátran mesélő felnőtté tenni, hogy a szeretetteljes anya-gyermek beszélgetések, dúdolás, mondókázás, éneklés, verselés, mesélés már az áldott állapot idején természetessé válják, hogy a szülés, születés drámai percei, órái után teljes természetességgel folytatódhasson.

"Ha a szülőket rávehetnénk, hogy naponta legalább 15 percet meséljenek, olvassanak gyerekeiknek, akkor egész oktatási rendszerünket forradalmasíthatnánk" - írta 1979-ben Jim Trelease az Egyesült Államokban a Hangos felolvasás című kézikönyv előszavában. Mára ez a felismerés égetően aktuálissá lett hazánkban is. Semmire sincs időnk! A gyerek üljön a tévé előtt, addig is csendben van! A következmények, a kezelhetetlen agresszió, az éjszakai nyugtalanság, a neurotikus tünetek sora (ágybavizelés, étkezési anomáliák, lopások, növekvő agressziós szint) mind-mind megelőzhető, elrendezhető, ha vannak hosszú (akár 30-40 perces), a kicsiket megérintő, ágy szélén ülő, átkaroló, ringató helyzetben elmondott, megelevenített, de legalább felolvasó mesélő rítusok, amelyek hosszú éveken át egyszerre szólnak a kisebbeknek és nagyobbaknak. Mindaddig, amíg ők kérik! S a közbevetett

kérdésekre válaszolni kell, a túlzott félelem reakcióját látva esetleg csipetnyi szelídítéssel, majd egyre inkább a teljes konfliktust hűen visszaadón lehet és kell - az életkori igényeknek megfelelően - elmondani a mesét.

Ezzel a háttértudással lehet igazán mélyen megérteni, hogy mivel is magyarázható az a vizsgálati eredmény, amelynek értelmében az iskolázottabb, a fenti szülő-gyerek-mese kapcsolatrendszer fenntartó családok gyerekeinek szövegértési szintje a nyári szünetben kifejezetten fejlődik, míg mindezek hiányában a másik csoportban egyértelműen romlik. Ilyen felismerések, tapasztalatok és kísérleti eredmények mára Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban egy jól körülírható kutatási irányzattá álltak össze, amelynek legfontosabb üzenetei a "family literacy" tárgyszó beütése után már az interneten is komoly találati aránnyal jelennek meg. (Természetesen a szakfolyóiratok közleményei jóval bőségesebben adnak segítséget az érdeklődőknek.) Mindez külföld és elmélet! - szólhat az indulatos közbevetés. Nem, kedves barátaim! Az úgynevezett ringató klubok jól látható elterjedése közönyvtárainkban már jelzik a könyvtáros-társadalom újító készségét, fogékonyságát. Igaz, ez csupán a kezdet, a folytatást az egészségügy a pedagógusképzés, kiemelten a "szülőképzés" szellemének, tartalmának radikális megújulásától várjuk.

Egyet bizonyosan állíthatunk. A Benedek Elektől vett mottóban idézett "alulról építkezés" gesztusát az országos művelődéspolitikai szintjén is vissza kell állítani. Egyetlen aktuális példa. 2009 októberének derekán, amikor már publikus ígérek vannak a Márai program hosszú évek óta vajúdo megszületésére, beindítására, mégpedig egymilliárd forintnyi támogatással, komoly viták tárgyát képezi, hogy ebből - a könyvtárak és a könyvkiadás felől is vizsgálva hatalmas összegből - vajon kaphat-e támogatást a gyerekek olvasásra ösztönzése. Hosszú évek óta írjuk, mondjuk: a jó négy évtizeddel korábban kidolgozott norvég ötletet alapjaiban átvehetőnek ítélnéljük. Hiszen sem a hazai kortárs szépirodalom, sem a gyermekeknek szóló értékes irodalom, sem a szakirodalom nem adható ki nyereségesen magyar nyelven, ilyen szűk piacon. Ki fog itt felnőtt korában, húsz-harminc év múlva könnyedén írni, olvasni, gondolkodni, ha a ma gyermekeit erre most, az utolsó órában nem készítjük fel?

Építkezzünk ismét alulról! Alakuljon - ahol már létezik, erősödjék - látványosan az együttműködés százféle formája a családok az óvodák, az iskolák, a könyvtárak az egyházak és a média(!) között! A kifejtés természetesen részletesebben máshol és máskor...

Jól ismert tény, hogy a szövegértés, az olvasás gyakorisága, kedvelése feltétlenül összefügg az egyéb tantárgyakban tapasztalható előmenetel sikerességével. Vagyis az olvasásfejlesztés ösztantárgyi feladat. De hol van ennek a megállapításnak a gyakorlati bizonyítéka a hazai pedagógusképzésben? (Miközben a finnek ilyen irányú sikereit már évtizedekkel ezelőtt is hasonló összetevőkkel magyarázták.) Kontrasztként említsük meg, hogy ez a követelmény bő két évtizede a magyar gyermekkönyvtárosi gyakorlatban még jól láthatóan ott volt, amikor a gyerekkönyvtárosok népes csapatai rendszeresen tartottak földrajzi, történelmi, csillagászati, természetvédelmi vagy éppen ének-zenei jellegű foglalkozásokat is. Csak éppen az elrendelt "karcúsítási" utasítások első áldozatai rendszerint a gyerekkönyvtárak, illetve az ott dolgozó kollégák lettek. Így kell ennek rendületlenül folytatódni? Most a demográfiai szűk esztendők, évtizedek mélypontján is? Legfőbb ideje lenne elsőként éppen a kultúrában, kifejezetten a könyvtárügyben a jövőre orientált, a jelen értelmes befektetései nyomán a majdani kamatokban joggal bizakodó, kiteljesedő ország, az emelkedő nemzet kívánatos példáját láthatóvá tenni!

A fentieknek természetesen nem csupán pénzügyi, de legalább ennyire fontos szemléletbeli előfeltételei is vannak. Zárókként és pusztán az említés szintjén, hadd vessünk papírra a fentiek megvalósítását nehezítő, két súlyos akadályt. Hogyan várható el a szaktanárok szintjén

az olvasásfejlesztés napi iskolai gyakorlata, ha erre a képzés folyamatában nem készítik fel őket, ha a kétszakos képzés megszüntetése és sok egyéb ok nyomán lassan a szaktanárok is elfogynak iskoláinkból? Egyébként a főiskolai szintű, kétszakos tanárképzés visszaállítása a könyvtárak oldaláról is nyereséget jelentene. És végül a sok meddő vita felidézése, folytatása, provokálása helyett térjünk vissza az alapozás fontosságának tudatosításához! Értelmetlennek tűnik a képernyő kontra nyomtatott szöveg dilemmát erőltetni. Miután pontosan tudjuk, hogy az internet értelmes, hosszú távon megtérülő használata kifejezetten a jó olvasási, szövegértési készséghez köthető. Ennek pedig előfeltételei vannak, nevezetesen: a mesehallgató gyerekből lesz meseolvasó. Illetve az a diák tud jól olvasni, aki sokat olvas, és az olvas sokat, akinek ez örömet okoz. Mindezek kiindulópontja pedig az együttes mesehallgatás, majd a hallottak, olvasottak lelkesült megvitatása, újraalkotása. Az olvasás ismételt megtapasztalt öröme.